

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/13/15-19>

Südabə Nəsrəddin qızı İsgəndərova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
sudaba.isgandarova@adpu.edu.az

ELMI MƏLUMATLAR ƏSASINDA TƏLƏBƏLƏR ARASINDA KONFORMAL DAVRANIŞIN TƏDQIQI

Xülasə

Konformizm digər sosial proseslərdən fərqli olan, fərdin və qrupun qarşılıqlı fəaliyyəti zamanı yaranan xüsusi hadisədir. Burada qrupun təsiri altında uyğunluq yaranır və fərddə konform davranış baş verir. Beləliklə, konformizm sosial amildir, konform davranış isə psixoloji amildir. Konformizm hadisəsi zamanı şəxsiyyət qrupda üç mərhələdə konform davranışlar nümayiş etdirir: qavrama, dəyər və iş səviyyəsində.

Konformizmin təzahürünün fərdlər və qruplar arasında qarşılıqlı təsir proseslərinə müsbət təsirini artırmaq və onların mənfi nəticələrini aradan qaldırmaq üçün bu problemi araşdırmaq lazım olduğunu hiss etdik. Tədqiqat zamanı tələbələr arasında koqnitiv biliklərə əsaslanan konformal davranışla bağlı tədqiqatlar aparılmışdır. Eyni zamanda, şagirdlərin itaət səviyyəsi müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: konformizm, konformist davranış, sosial təzyiq, uyğunluq, qrup təzyiqi

Sudaba Nasrəddin İsgəndərova
Azerbaijan State Pedagogical University
doctor of philosophy in pedagogy
sudaba.isgandarova@adpu.edu.az

Investigation of conformal behavior with students on the basis of scientific data

Abstract

Conformism is a special phenomenon that differs from other social processes, arises during the interaction of the individual and group. Here, under the influence of the group, consistency is formed, and conformal behavior occurs in the individual. Conformism is a social factor, while conformism is a psychological factor. Personality in the group demonstrates conform behavior in three stages: perception, value and work level.

We felt the need to investigate this problem in order to increase the positive effect of the manifestation of conformism on the processes of interaction between individuals and groups and eliminate their negative consequences. During the study, studies were conducted on conformal behavior based on cognitive knowledge among students. At the same time, the level of obedience of students was determined.

Keywords: conformism, conformist behavior, social pressure, conformity, group pressure

Giriş

Cəmiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində sosial realıq kimi konformizm problemi mövcud olmuşdur. Nəyə görə başqa adamların davranış və tələblərinə uyğun olmaq üçün insanlar öz davranışlarını dəyişirlər. Bu sahədə insanların daxili motivlərinin və meyllərinin onların hərəkətlərinə təsiri öyrənilmişdir. Nəticələr göstərdi ki, konformizmə daha çox meyl göstərən insanlar sosial razılıqlara daha çox ehtiyac duyan insanlardır. Sonralar konformizmin şəxsi keyfiyyətlərdən asılılığını öyrənən tədqiqatçılar yalnız çox zəif korrelyasiya aşkar etdilər. Təsiri asanlıqla sübuta yetirilən situativ faktorlardan fərqli olaraq, insanların şəxsi keyfiyyətlərinin onların davranışlarına təsiri praktiki olaraq mümkün olmadı. Güclü sosial təzyiq olmadığı zaman şəxsi keyfiyyətlər davranışa daha çox təsir edir. Şəxsiyyət keyfiyyətlərinin konformizmə təsiri daha zəif sosial vəziyyətlərdə özünü daha güclü göstərir

(Sibilsky, Colleran, McElreath, Haun, 2021).

Konformist davranış fərdin mənsub olduğu cəmiyyətdə qəbul edilmiş davranış normalarını və qaydalarını ən asan mənimsəməsi ilə xarakterizə olunur. Bir insanın konformist davranışı çoxluğa qoşulmaq, onun dəyər yönümlərini qəbul etmək və öz istəklərindən imtina etmək mənasındadır.

Konformizm zamanı insanlar bir-birlərinə psixoloji təsir göstərir və bir-birlərinin davranışını istiqamətləndirirlər. Burada baş verən təsir vasitələri təlqin və təqliddir. Təqlid başqalarını olduğu kimi yamsılamaqla öyrənmədir, həmçinin dərk etmədən başqalarının davranışını olduğu kimi təkrar etməkdir.

Təlqin isə başqasının davranışında və düşüncələrində müəyyən dəyişiklikləri yaranan, dərk edilməyən təsirdir (Bond, Smith, 1996).

Bir insanın uyğun davranışı və qrupun ona təsiri çox vaxt xarici və daxili amillərlə şərtlənir. Xarici amillərə qrupun birliyi, strukturu, fərd üçün əhəmiyyətli olan səlahiyyətlərin olması aid edilir. Daxili amillərə isə əsasən dünyagörüşü, təklif qabiliyyəti, münasibətlərinin formalaşması və tənqidi düşüncəni aid etmək olar.

Qrupdakı sosial təsir mənbələri fərqli olur. Konformizm insanların sosial statuslarından da təsirlənə bilər. Konformizm fəaliyyətin istiqamətinə, yəni qrup üzvlərinin qrupa qoşulmaq istəyi, qarşılıqlı fəaliyyətin xarakteri, nəzarət və rəylərin mövcudluğu, təsirlərin mövcudluğunun qavranılması və s. ilə şərtlənir, bundan asılı olaraq yaranır.

Sosial hadisə kimi konformizm sosial münasibətlərdə inkişafın təzahürlərini və xüsusiyyətlərini bilərək, ayrı-ayrı şəxslərin və qrupların müəyyən sosial-iqtisadi şəraitdə davranışının dəyişməsinin səbəblərini təhlil etməyə və izah etməyə imkan verir. Əsas məqsəd müasir cəmiyyətdə aktiv, sosial məsuliyyətli şəxsiyyətin formalaşması üçün düşünülmədən baş verən davranışın həyata keçirilməsinin və konformizmin mənfəət nəticələrini qabaqcadan görmək və qarşısını almaqdır. Eyni zamanda, konformizm akademik biliklərin formalaşmasında, biliklərin düzgün anlaşılmasında sosial amil kimi böyük rol oynayır (Brewer, Roccas, 2001).

Konformizm və tabeçilik istisnasız olaraq bütün insanlara xas olan universal keyfiyyət olsa da müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrində sosial təsirlər fərqlidir.

Bəzən insanlar sosial təzyiqə fəal müqavimət göstərirlər və hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Bu zaman insanlar öz azadlıqlarını və müstəqilliklərini qiymətləndirirlər və sosial təzyiq güclü olduqda onların şəxsi azadlığına real təhlükə yarandığı üçün buna qarşı çıxırlar.

Çox zaman "konformizm" anlayışı mənəca yaxın olan digər anlayışlarla eyniləşdirilir. Sosial-psixologiyada "konformizm" və "sosial uyğunluq" anlayışları bir-birini əvəz edə bilər. V.E. Çudnovskiye görə konformizm sosial hadisə, sosial uyğunluq isə insanın psixoloji xüsusiyyətidir (Çudovskiy, 1992: 55). S.Milqram da uyğunluğu insan davranışının psixoloji mexanizmi kimi göstərmişdir. A.V. Xolodovskaya görə isə bu anlayışlar insanın sosial həyatının dəyişən şərtlərinə uyğunlaşması kimi ortaya çıxır və bir-birinə əks tərəfdə olur. Sosial uyğunluq zamanı insanın özü ilə daxili razılığı olur, yəni onun inancları davranışlarına uyğun olur. Konformizmdə isə belə harmoniyaya rast gəlinmir. S.Milqram tədqiqat nəticələrinə əsasən konformizmdə bir sıra müddəalar təklif etmişdir:

1) Konformist davranışlar sosial təsir mənbələrinə görə fərqlənir: burada uyğunluq sosial təzyiqə cavab olaraq yaranır, konformizm isə fərd tərəfindən yalnız intuitiv şəkildə hiss olunur.

2) Konformizmdə təsir edən və təsir olunan müxtəlif sosial statusa malik olurlar: bu zaman insan sosial statusuna görə özünə bərabər hesab etdiyi və ya gələcəkdə mənsub olmaq istədiyi fərdlərə (qruplara) uyğun gəlməyə çalışır.

3) Hərəkətlərdə oriyentasiya baş verir: konformizmdə fərd özü qrupa can atır, onun bir hissəsi olmaq istəyir və bu zaman insanın davranışı onun könüllü seçiminin nəticəsidir.

4) Qarşılıqlı əlaqənin xarakteri fərqli olur: konformizm vəziyyətində fərddə qrup arasındakı qarşılıqlı əlaqə ya birbaşa (birgə fəaliyyət, ünsiyyət və s.) və ya dolaylı (biz bir-birindən uzaq olan qruplarında) ola bilər.

5) Nəzarət və əks əlaqənin olması: konformizm hətta qrupun insan davranışlarına nəzarət etmədiyi və qarşısına belə bir məqsəd qoymadığı hallarda da özünü göstərir. Fərd müstəqil şəkildə "öz davranışını və ya münasibətini elə dəyişir ki, onlar qrupun davranışı və ya münasibəti ilə uyğun olsun, sanki, onunla razılaşmaq istəyir.

6) Fərdin davranışının nəticəsi olur: konformizmlə "qrup üzvlərinin homogenləşməsi" vəziyyətini müşahidə etmək olar, hamı bərabər olduqda və oxşar hərəkətlərə başladığında, fərd hamı ilə eyni olur.

7) Təzyiqin mövcudluğunun dərk edilməsi baş verir: konformizm şəraitində insanlar qrupa tabe olmaq istəklərini inkar edir, bu onların iradələrinin nəticəsi olaraq meydana çıxır. İtaətkarlıq halında, subyektlərdə davranışlarının səbəbi kimi dərhal əməllərin mövcudluğunu göstərdilər.

8) Konformizm hadisəsi cəmiyyətin təbiətindən asılı olaraq baş verir: uyğunluq, bir qayda olaraq, demokratik cəmiyyətdə özünü büruzə verir, eləcə də sosial nəzarət mənbəyi kimi çıxış edir (Çudovski, 1992: 41).

D.Mayers uyğunluğu konformizmin xarici forması hesab edirdi. İlk baxışdan anlayışlar həqiqətən də oxşar görünə bilər, lakin onların mahiyyətini təhlil etdikdən sonra bəzi fərqləri qeyd etmək lazımdır.

1. Birincisi, sosial uyğunluq insanın psixoloji xüsusiyyətidir.

2. İkincisi, insan təzyiq altında olan qrupa təslim olur ki, bu da açıq və ya gizli inandırma, manipulyasiya və s. formalarda özünü göstərə bilər. Bu zaman ilkin hərəkət fərdə yönəlir, onun cavabı isə güzəştədir.

3. Üçüncüsü, insan onun kimi bir qrupa uyğunlaşmaq (konformizmin məqsədidir) məqsədi ilə deyil, münaqişədən qaçmaq və ya etibarlı məlumat əldə etmək üçün təslim olur.

Konformizmin xüsusiyyətlərini də vurğulamaq lazımdır: konformizm, ümumi fəaliyyət vəziyyətində, bir şəxs başqalarının məqsədləri ilə razılaşdıqda və onlara nail olmaq üçün necə davranacağını başa düşdükdə müşahidə olunur. Həyata keçirilməsi prioritet olan ümumi vəzifələr ön plana çəkilir. Fərd öz mövqeyini inkişaf etdirmədən yalnız hərəkətləri təkrarlayaraq, qrup üzvlərinin fikirlərini qəbul edərkən, razılaşa bilər. Arqumentasiyaya və məlumatın tənqidi qavrayışına əsaslanan fikirlərin şüurlu qəbulundan fərqli olaraq, konformizmin təzahürü çox vaxt bir insan tərəfindən tanınmır və sosial sanksiyaların tətbiqi qorxusu ilə əlaqəli duyğulara əsaslanır. İ.S.Kon vurğulayır ki, konformizm digər, "zahirən oxşar hadisələrdən fərqlənir: sosial inancların, dəyərlərin, vərdişlərin vahidliyi; "insanların qarşılıqlı əlaqəsini asanlaşdıran özünəməxsus sosial mexanizmlər" rolunu oynayan müxtəlif konvensiyaların, nəzakət qaydalarının və s. yerinə yetirilməsindən" (Maslou, 2009).

Konformizm qrupun təsiri ilə fərdin davranışının dəyişməsidir. Bu güzəşt şəklində və təsdiq şəklində özünü göstərə bilər. Güzəşt şəklində daxili imtina zamanı qrupun tələblərinə riayət olunur. Təsdiq şəklində isə sosial təzyiq tələblərinin daxili razılıqla yerinə yetirilməsidir. Konformizmin bu cür təzahürləri bir sıra məqamlar doğurur. Birincisi, nə üçün çoxsaylı qruplarda fərdlərin böyük müxtəlifliyi olduğu halda, onların davranışı eynidir? Digər məqam konformizm həm müsbət, həm də mənfi hal ola bilməsidir. Onun mənfi təzahürləri, məsələn, kütlənin təsiri altında mənfi fikirlərin olmasıdır. Konformizmin müsbət təsiri ondan ibarət ola bilər ki, o, ictimai yerlərdə insanların yersiz davranışının qarşısını alır (Merton, 2006).

Şimali Amerika və Avropa sosial psixoloqları daha çox müsbət (sosial həssaslıq, həssaslıq, əməkdaşlıq və komandada işləmək bacarığı) deyil, belə tabeçiliyi (konformizm, güzəşt, tabeçilik) ifadə etmək üçün mənfi yollardan istifadə edirlər.

Konformizmin yaranmasına bir sıra amillər təsir göstərir. Konformizm "qrupun real və ya xəyali təzyiqi nəticəsində davranış və ya inancın dəyişməsi" deməkdir. Bəzən edilən işlərə həqiqətən inanmayaraq konformluq nümayiş olunur. Bəzən insanlar öz səriştəsizliyini hiss edirlər və ya onlardan hansısa mürəkkəb mülahizələr gözləyirlərsə konformallıq artacaq. Qrup üzvlüyünün statusu nə qədər yüksək olarsa, onun digər üzvlərə təsiri bir o qədər güclü olar. İnformasiyanın da konformizmə təsiri böyükdür (Milqrem, 2000).

Cəmiyyətin əsas məqsədi sosial məsuliyyətli şəxsiyyətin formalaşması üçün düşünülmədən davranışın həyata keçirilməsinin mənfi nəticələrini qabaqcadan görmək və qarşısını almaqdır. Apardığımız tədqiqatın məqsədi biliklərin düzgün formalaşdırılmasında, akademik biliklərin mənimsənilməsində sosial amil kimi konformizmin rolunu müəyyənləşdirmək idi. Bu zaman tələbələr arasında koqnitiv biliklərə əsaslanan konformal davranış üzərində dayanılmışdır. Eyni zamanda, tələbələrin təqlid səviyyəsi müəyyən edilmişdir. Bunun üçün Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin "Korreksiyaedici təlimin metodikası və metodologiyası" ixtisası üzrə birinci kurs magistrantları arasında riyazi əməliyyatlardan ibarət misalı yerinə yetirərkən konformizmin baş verməsini müəyyən etməyə çalışdıq. Eksperimentdə 8 tələbə iştirak edirdi. 2 nəfərdən ibarət düzəltmə qrup təşkil olundu. Digər tələbələr isə sadəlövh subyektlər kimi seçildi. Tələbələrə aşağıdakı misalın həll olunması tələb olundu (Rozenberq, 2014: 31):

17-1(6-6) :0. Qeyd edim ki, tədqiqat humanitar fənn müəllimi tərəfindən həyata keçirildi.

Digər eksperiment isə ADPU-da Korreksiyaedici təlim ixtisasında ikinci kurs tələbələri ilə keçirildi. Esperimentdə 11 və 30 nəfərdən ibarət tələbə iştirak edirdi və "Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların somatik və klinik xüsusiyyətləri" fənnində keçirildi, dərslər mövzusunə uyğun sual hazırlandı. Bu eksperiment zamanı da hər qrup üçün 1 nəfərdən ibarət düzəltmə qrup təşkil edildi, tələbələrə biri qrupun lider, digəri isə daha sosial əlaqələri və akademik bilikləri zəif tələbə idi. Sual belə qoyuldu: baş beyin qabığının assosiasiyası qanununa görə insanın sağ tərəfi beynin sol hissəsi, bədən sol tərəfi isə beynin sağ hissəsi ilə tənzimlənir. Bu qanunauyğunluğu bütün orqanlara aid etmək olarmı?". Düzgün cavab əvvəlcədən düzəltmə qrupda iştirak edən 2 nəfərə başa salındı. Bu qanunauyğunluq bütün orqanlara aid deyil, ancaq duyğu orqanlarına və hərəkət orqanlarına aiddir, daxili orqanlara isə aid deyil. Çünki daxili orqanların fəaliyyəti qeyri-iradi tənzimlənir. Beyin qabığı isə iradi hərəkətləri tənzimləyir." Lakin düzəltmə qrupu təşkil edən tələbələrə tapşırıldı ki, yaxşı oxuyan tələbə səhv fikir desin və əsaslandırın: Bu qanunauyğunluq bütün orqanlara aiddir. Beynin strukturuna əsasən baş beyin qabığı və baş beyin şöbələri bu qanunauyğunluğa tabedir." Digər tələbə isə düzgün fikri deyib əsaslandırmağa idi. Dərsin əvvəlində tələbələrə sual verildi. 11 tələbə düzgün, 30 tələbə isə səhv cavab verdi. Bundan sonra əvvəlcə yaxşı oxuyan tələbə səhv cavabı, sonra isə zəif oxuyan tələbə isə düzgün cavabı izah etdi. Tələbələr bəziləri öz fikrində qaldı, bəziləri fikrini dəyişdi. Onlardan əksəriyyəti səhv fikir olsa da yaxşı oxuyan tələbənin fikirlərini dəstəklədi. Bu da həmin tələbənin qrupda statusu ilə bağlı idi. Nəticələr aşağıdakı cədvəllərdə öz əksini tapmışdır (Xolodovskaya, 2009: 21).

Düzəltmə qrup üzvlərinin miqdarı dəyişildikdə şəxsin yol verdiyi səhvlərin miqdarı

Qruplar	Sınanan şəxslərin Miqdarı	Düzəltmə qrup üzvlərinin miqdarı	Səhvlərin orta miqdarı
Eksperimental	30	1	4 - 13%
	11	1	1 – 9,09 %
	8	2	1-12,5%

S.Aş konform davranışın 3 səviyyəsinə uyğun olaraq tələbələr konform davranışları müəyyənləşdirildi. S.Aş konform davranışın səviyyələrini belə qeyd etmişdir:

1. Qavrayış səviyyəsində qrup təzyiqinə tabe olma; Bu zaman sınanılan şəxs qrupun təsiri altında obyektə təhrif olunmuş formada qavrayır.

2. Qiymət səviyyəsində qrup təzyiqinə tabe olma; Bu zaman qrupun haqlı olduğunu hesab edir.

3. İş səviyyəsində qrup təzyiqinə tabe olma; Konfliktdə girməmək üçün qrupla razılaşır (Bayramov, 2003: 170).

Deyilənlərə əsasən qrup təzyiqinə tabe olma səviyyəsinə görə konformist davranış nümayiş etdirən tələbələr sayı qeyd olunmuşdur:

Səviyyələr say	Qavrayış səviyyəsində qrup təzyiqinə tabe olma	Qiymət səviyyəsində qrup təzyiqinə tabe olma	İş səviyyəsində qrup təzyiqinə tabe olma
4	3	1	
1			
1 (riyaziyyat)			1

Eyni zamanda "Düzəltmə qrupun" təsiri altında "sınanılan şəxslərin" təlqinə qapılma dərəcəsi müəyyənləşdirildi. Əsasən təlqinə qapılma 3 dərəcədə özünü göstərir:

1. Asanlıqla təlqinə qapılanlar - hipersuqquestiv tip;

2. Orta səviyyəli təlqinə qapılanlar - Suqquestiv tip;

3. Çətinliklə təlqinə qapılanlar - Hiposuqquestiv tip.

Eksperiment zamanı qrup təzyiqinə məruz qalan tələbələr təlqinə qapılması da kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qiymətləndirildi:

Təlqinə qap Cəmi	Hipersuqquestiv	Suqquestiv	Posuqquestiv
4	2	1	1
1			1
1 (riyaziyyat)		1	

Cədvəldə düz (1) və səhv (4) cavab verənlər ayrı qrup kimi, digəri isə riyaziyyat qrupu olaraq qeyd edilərək, onların tələqinə qapılma səviyyələri göstərilmişdir.

Nəticə

Beləliklə, qrupda akademik biliklərin formalaşması zamanı konformist davranışın öyrənilməsi zamanı müəyyən olundu ki, tələbələr arasında qrup təzyiqinə məruz qalan tələbələrin sayı 9 və 13% arasında dəyişir. Müəyyən olundu ki, tələbələr qavrayış, qiymət və konfliktə girməmək səbəbindən hipersuqquestiv, suqquestiv və hiposuqquestiv səviyyədə qrup təzyiqinə tabe olurlar.

Ədəbiyyat

1. Sibilsky, A., Colleran, H., McElreath, R., Haun, D. (2021). Conformity decreases throughout middle childhood among ni-Vanuatuan children: An intracultural comparison. *Developmental Psychology*, 1497-1509, PsycInfo Database Record (c) APA. <https://doi.org/10.1037/dev0001234>.
2. Bond, R., Smith, P. (1996). Culture and conformity: A meta-analysis of studies using asch's (1952b, 1956) line judgment task, *Psychological Bulletin*.
3. Brewer, M., Roccas, S. (2001). Individual, self, relational self, collective self, *Psychology Press*, Chapter Individual Values, Social Identity, and Optimal Distinctiveness.
4. Chudnovskiy, V. (1992). Moral stability of the individual. *Norm*.
5. Maslou, A. (2009). *Motivasiya i lichnost*. Spb: Piter.
6. Merton, P. (2006). *Sosialnaya teoriya isosialnaya struktura*. Moskva: AST.
7. Milqrem, S. (2000). *Eksperiment v sosialnoy psixologii*. SPb. Piter.
8. Rozenberg, H. (2014). Konformizm kak sosialniy fenomen. *Obshestvennye nauki*. №3, 31 s.
9. Xolodovskaya, A. (2009). Nekotorye sosialno-psixologicheskie mexanizmi formirovaniya konformizma. *Vestnik Bryanskoqo gosudarstvennoy texnicheskogo universiteta*. № 1, 21 s.
10. Bayramov, O., Əlizadə, A. (2003). *Sosyal Psixoloji*. Dərslik. Bakı GAP-Yalan makinesi.

Göndərildi: 30.04.2022

Qəbul edildi: 01.07.2022